

HRVOJE JURIĆ

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera

Sažetak

Usprkos još uvijek postojećim tendencijama sužavanja pojma bioetike na (bio)medicinsku ili čak kliničku bioetiku, jasno je da bioetika danas objedinjuje rasprave o mnogo širem spektru pitanja, od biomedicinskih do globalno-ekoloških. Širenje predmetnog područja bioetike rezultat je uvida o isprepletenosti problema s kojima se u tehno-znanstvenom dobu suočava čovjek, i onih problema koji se tiču i drugih živih bića, te prirode u cjelini. Uvid o problemskoj isprepletenosti (i isprepletenosti samih odnosa unutar svijeta živoga) doveo je do umrežavanja različitih znanosti, djelatnosti i ne-znanstvenih pogleda, što poznajemo pod imenom multi-, inter- i trans-disciplinarnosti, te pluriperspektivizma. No, bioetika se ne bi smjela zadovoljiti pukim mehaničkim okupljanjem različitih disciplinarnih i svjetonazorskih pogleda, nego bi trebala težiti zbiljskoj integraciji, izradi jedinstvene platforme za raspravu o etičkim problemima vezanima uz život u svim njegovim oblicima, stupnjevima, fazama i pojavnostima. Razvijanje ovih početnih premisa zadaća je *integrativne bioetike*. U izvršenju te zadaće neizbježno je osvrnuti se na djelo Van Rensselaera Pottera, budući da se njegova ideja bioetike i razvoj njegove bioetičke misli uvelike podudara s onim što bioetika općenito znači, te s njezinim povijesnim mijenama: od trenutka kad je skovao izraz »bioetika«, preko utemeljenja tzv. *mostovne bioetike*, do njezina sadržajnog preformuliranja i proširivanja u tzv. *globalnoj bioetici*. Namjera ovog rada je da ispita u kojoj mjeri koncept *integrativne bioetike* može naći poticaj i uporište u Potterovu djelu.

Bioetika i integrativna bioetika

Što je to – *bioetika*? Odgovor na to jednostavno pitanje uopće nije jednostavan. Nema, naime, *jedne* definicije bioetike koja bi zadovoljila sve one koji se smatraju bioetičarima ili se bave problemima koje nazivaju bioetičkima. Upravo suprotno, postoji mnoštvo i, što je još važnije, mnoštvo različitih, nerijetko i međusobno suprotstavljenih definicija bioetike.

Činjenica da rasprave i neslaganja već i o samoj *definiciji* bioetike traju od njezina nastanka do danas, nesmanjenim intenzitetom – vrlo je indikativna. No, u razmatranje uzroka i posljedica toga ovdje neću opširnije ulaziti, nego ću navesti nekoliko primjera koji ilustriraju različita poimanja (ili samo-poimanja) bioetike.

U *prvu grupu* spadaju oni autori koji pod bioetikom podrazumijevaju uglavnom razmatranje problema vezanih uz kliničku praksu, sisteme zdravstvene skrbi, biologijska, biomedicinska i farmaceutska istraživanja, te njihovu primjenu, kao i druga pitanja koja se tiču ljudskoga života i zdravlja. To bismo mogli nazvati *užim*, i to *humanim biomedicinskim* shvaćanjem bioetike, budući da u horizont tako shvaćene bioetike ne ulaze ona pitanja koja nisu neposredno vezana uz ljudsko zdravlje, kao ni pitanja vezana uz druga živa bića i prirodu u cjelini.¹ Stoga se tu često kao sinonimi koriste izrazi »bioetika« i »biomedicinska etika«.

Na tom tragu nastaje veliki broj *ad hoc* definicija bioetike, koje možemo pronaći u različitim Internet-enciklopedijama, novinama, televizijskim emisijama i slično, ali takvo shvaćanje bioetike prisutno je i kod nekih koji su se pitanjem određenja bioetike vrlo ozbiljno bavili. Tako, primjerice, Daniel Callahan, jedan od pionira bioetike, smatra bioetiku »mjestom na kojem se opći interes za etiku susreće s medicinskim stručnjacima«.² Tom Beauchamp i James Childress, u svojoj glasovitoj knjizi *Principi biomedicinske etike*, bioetiku također izjednačavaju s biomedicinskom etikom.³ To čine i Peter Singer i Helga Kuhse, urednici itekako utjecajnih i za etabliranje bioetike važnih zbornika *Antologija bioetike* i *Priručnik za bioetiku*.⁴

Iako je ova tendencija sužavanja pojma bioetike na medicinsku ili biomedicinsku etiku još uvijek snažna, osobito u anglo-američkom svijetu, u bioetičkim je raspravama sve prisutniji uvid da bioetika nije (odnosno – *više* nije)

¹ Tematiziranje problematike zaštite okoliša kao uvjeta za očuvanje i poboljšanje ljudskoga života i zdravlja, te tematiziranje pokusa na životinjama isključivo s obzirom na pitanja humane medicine – primjeri su koji pokazuju da pitanja koja se tiču drugih živih bića i prirode na određeni način ipak ulaze u horizont humano-biomedicinski postavljene bioetike, ali u pravilu kao »pomoćna« i krajnje sporedna pitanja, jer i gledište i krajnji doseg promatranja i dalje ostaju ograničeni na ono ljudsko. – Čini mi se paradoksalnim da i Peter Singer, jedan od vodećih bioetičara i »animal philosophers«, pitanja moralnog statusa životinja i ljudskog odnosa prema životinjama, kao i pitanja zaštite prirode, razmatra u kontekstu tzv. »praktične etike« (usp. Peter Singer, *Practical Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.), dok u knjigama koje se može smatrati svjedočanstvom njegovog poimanja bioetike – jer se u njima pruža pregled, a time, na određeni način, i koncept i program bioetike kao discipline – ta pitanja dolaze do izražaja tek u ograničenoj mjeri, upravo u prethodno navedenom smislu, u kontekstu rasprave o humano-biomedicinskim problemima (usp. Helga Kuhse & Peter Singer (ur.), *Bioethics. An Anthology*, Blackwell, Malden/Oxford/Carlton, 2003.; Helga Kuhse & Peter Singer (ur.), *A Companion to Bioethics*, Blackwell, Malden/Oxford/Carlton, 2004.).

² Daniel Callahan, »The Development of Biomedical Ethics in the United States«, u: Daniel Callahan & G. R. Dunstan (ur.), *Biomedical Ethics: An Anglo-american Dialogue*, The New York Academy of Sciences, New York, 1988., str. 2.

³ Usp. Tom L. Beauchamp & James F. Childress, *Principles of Biomedical Ethics*, Oxford University Press, New York, 1994.

⁴ Usp. Helga Kuhse & Peter Singer, »Introduction«, u: H. Kuhse & P. Singer (ur.), *Bioethics. An Anthology*, str. 1–7; Helga Kuhse & Peter Singer, »What Is Bioethics? A Historical Introduction«, u: H. Kuhse & P. Singer (ur.), *A Companion to Bioethics*, str. 3–11.

naprosto isto što i nova medicinska ili biomedicinska etika, nego da obuhvaća mnogo širi spektar pitanja, od kliničko-medicinskih do globalno-ekoloških.

Kao primjer ove *druge grupe* definicija može poslužiti leksikonski sažeta natuknica »Bioetika« koju je napisao Otfried Höffe u svome *Leksikonu etike*:

»Bioetika (...) se razumijeva kao interdisciplinarno zasnovana znanost o preživljavanju, koja prvenstveno želi izgraditi mostove između duhovnih i prirodnih znanosti. Usmjerena protiv puko instrumentalnog odnosa prema prirodi, bioetika se bavi gospodarskim, društvenim, političkim, kao i kulturnim pretpostavkama ljudskoga odnosa prema prirodi. Proširena u područje *biomedicinske etike*, ona razmatra čudoredna pitanja rađanja, života i smrti, osobito s obzirom na noviji razvoj i mogućnosti biologijsko-medicinskoga istraživanja i terapije. Ona istražuje, među ostalim, moralnu problematiku pobačaja, sterilizacije i kontrole rađanja, (genske) manipulacije, eutanazije i eksperimenata na ljudima (...), kao i zaštitu životinja.«⁵

Na ovom je tragu, u određenoj mjeri, i članak »Bioetika«, koji je u drugome izdanju *Enciklopedije bioetike* napisao Daniel Callahan. U razlici spram ranije citirane Callahanove definicije (koja je objavljena 1988. godine), u *Enciklopediji* (objavljenoj 1995. godine) primjetno je određeno proširenje u njegovu shvaćanju bioetike. Callahan, naime, rođenje bioetike tumači iz sinergijskog djelovanja dvaju faktora: izvanrednog tehnološkog napretka u području biomedicine i postepenog osvještavanja ekoloških rizika izazvanih ljudskom gladi za ekonomskim napretkom i dominacijom nad prirodom.⁶ Bioetiku naziva »djetetom značajnih napredaka u biomedicinskim, okolišnim i socijalnim znanostima«, napredaka koji su »zauvijek promijenili ono što se može učiniti s obzirom na vulnerabilnosti prirode te ljudskoga tijela i uma« i koji se tiču, među ostalim, »naših zajedničkih dužnosti jednih prema drugima i prema prirodi«.⁷

U ovom se kontekstu može spomenuti i članak »Bioetika« Christophah Rehmann-Suttera – objavljen u opsežnom *Priručniku etike*, urednikâ Marcusa

⁵ Otfried Höffe, »Bioethik«, u: Otfried Höffe (ur.), *Lexikon der Ethik*, Beck, München, ⁵1997., str. 28.

⁶ Usp. Daniel Callahan, »Bioethics«, u: Warren T. Reich (ur.), *Encyclopedia of Bioethics*, sv. I, Macmillan, New York, ²1995., str. 248

⁷ Ibid., str. 247–248. – Pritom se ipak ne smije zanemariti činjenicu da Callahan, kao i neki drugi autori, iako deklarativno proširuje predmetno područje bioetike, u članku naglasak ipak stavlja na humano-biomedicinska pitanja, a to kaže i eksplicitno: »Budući da se ova natuknica fokusira primarno na medicinu i zdravstvenu skrb, djelokrug bioetike – kao što enciklopedija u cjelini čini to jasnim – treba obuhvatiti brojna područja i discipline, koji su široko grupirani pod nazivom 'znanosti o životu' (*life sciences*). (...) Ipak je bioetika svoj početni poticaj pronašla u medicinskim i biologijskim znanostima, u kojima je primjetna i najintenzivnija aktivnost. Stoga se čini primjerenim da se tu aktivnost ovdje stavi u centar pažnje.« (Ibid., str. 248.)

Düwella, Christoha Hübenthala i Miche H. Wenera – koji ukazuje na priepore oko shvaćanja i definiranja bioetike, ali se ipak priklanja širem shvaćanju bioetike, što dolazi do izražaja ne samo u njegovoj definiciji bioetike,⁸ nego i u njegovu pobrajanju »diskutiranih područja prakse« u bioetici, gdje su navedeni: profesionalni odnosi, razmnožavanje, transplantacija, medicinska genetika, odluke na kraju života, sistemi zdravstvene skrbi, istraživanja na ljudima, ali također i eksperimenti na životinjama i uzgoj životinja, biotehnologija i patentiranje, te priroda.⁹

Nadalje, Ludwig Siep u svome članku o bioetici – objavljenom u zborniku *Primijenjena etika*, urednikâ Annemarie Pieper i Ursa Thurnherra – bioetiku definira kao »ono područje etike, koje se bavi ispravnim načinima djelovanja čovjeka u odnosu prema živome (...) ili prirodi u cjelini«.¹⁰

S obzirom na pitanje određenja problemâ kojima se bioetika bavi i ima baviti, oba prethodno navedena članka su u skladu sa širim shvaćanjem bioetike, za koje i ja plediram, ali ono što kod njih smatram problematičnim jest činjenica da oba – bilo implicitno (Rehmann-Sutter) ili eksplicitno (Siep) – bioetiku smatraju jednom sub-disciplinom *filozofijske* etike, točnije, jednom granom *primijenjene* etike.

Ovakvo viđenje položaja bioetike u razdiobi filozofijsko-etičkih disciplina (kao i problematičnost tog viđenja) mogu ilustrirati i programatski predgovori u knjigama *Primijenjena etika* (Annemarie Pieper i Urs Thurnherr), te *Priručnik za bioetiku* i *Antologija bioetike* (Helga Kuhse i Peter Singer).

Pieper i Thurnherr *filozofijsku etiku* dijele na *opću etiku* i *primijenjenu etiku*. Opća etika se nadalje dijeli na *deskriptivnu*, *normativnu* i *metaetiku*, a primijenjena etika na *bioetiku* (ekološka, medicinska i životinjska etika), *socijalnu etiku* (pravna, gospodarska i politička etika), *etiku znanosti* (etika tehnike i evolucijska etika), *filozofijsku praksu*, *feminističku etiku* i *pedagogijsku etiku*.¹¹

Iako je ova shema pregledno strukturirana, a svaka od navedenih grana primijenjene etike je u zasebnom tekstu iscrpno obrađena, na koncu ipak ostaje dojam da cjepkanje predmetnog područja (primijenjene) etike ne doprinosi niti jasnoći niti koherentnosti prikaza. Jer bioetičke teme se, nakon

⁸ »Bioetikom se smatra kritičko sučeljavanje s moralnim dimenzijama u onim kontekstima djelovanja koji se tiču bioznanosti, a to su *biomedicina*, *biotehnologije* i *ekologija*.« (Christoph Rehmann-Sutter, »Bioethik«, u: Marcus Düwell, Christoph Hübenthal, Micha H. Werner (ur.), *Handbuch Ethik*, Metzler, Stuttgart/Weimar, 2002., str. 247.)

⁹ Usp. *ibid.*, str. 250–252.

¹⁰ Ludwig Siep, »Bioethik«, u: Annemarie Pieper & Urs Thurnherr (ur.), *Angewandte Ethik. Eine Einführung*, Beck, München, 1998., str. 16.

¹¹ Usp. A. Pieper & U. Thurnherr (ur.), *Angewandte Ethik*, str. 9.

posebnog članka o bioetici (Ludwig Siep), razmatraju ponovno u zasebnim člancima o »ekološkoj etici« (Andreas Brenner), »životinjskoj etici« (Urs Thurnherr), »medicinskoj etici« (Hans-Martin Sass) i »psihologijskoj etici« (Alfred Schöpf), a prisutne su i u nekim drugim člancima, primjerice u »Etika tehnike« (Günter Ropohl) te »Etika znanosti« (Hans Lenk i Matthias Maring). Ovo smatram indikatorom nemogućnosti da se široko i unutar sebe isprepleteno predmetno područje bioetike strogo diferencira, kako je to u ovoj knjizi učinjeno, a također i indikatorom nemogućnosti da se problemi koji su sami po sebi polivalentni »uguraju« u suženi, monodisciplinarno ustanovljeni okvir (primijenjene) filozofijske etike.¹²

Kuhse i Singer, pak, definiraju bioetiku kao »specijalizirano, iako interdisciplinarno, područje istraživanja«, ali odmah potom i kao »granu etike ili, specifičnije, primijenjene etike«,¹³ što se već i na prvi pogled čini proturječnim. Naime, ako je nešto *disciplinarno*, određeno kao disciplina i kao takvo omeđeno, ne može u isti mah (unutar sebe) biti i *inter-disciplinarno*, jer interdisciplinarnost podrazumijeva interrelacije dviju ili više zasebnih disciplina. Konkretno, ako je bioetika samo *grana etike* (primijenjene etike) kao jedne discipline, odnosno samo jedna sub-disciplina, onda ne može biti interdisciplinarna, nego samo monodisciplinarna s eventualnom »primjenom« u nekom posebnom problemskom području, tj. sa stavljanjem naglaska na to područje. Ako je, pak, bioetika *interdisciplinarno područje*, onda ne može više biti smatrana *granom etike* kao jedne discipline, nego bi morala okupljati različite discipline, s manjom ili većom ulogom etike. Dakle, što se tiče ove definicije Kuhse i Singera, problematičnim ne smatram onaj prvi dio (»specijalizirano, iako interdisciplinarno, područje istraživanja«), jer nešto može biti i interdisciplinarno i specijalizirano, tj. fokusirano na određeni problem ili spektar problema. Problematičnim smatram uključivanje onog drugog dijela definicije (»grana etike ili, specifičnije, primijenjene etike«), jer nešto ne može biti interdisciplinarno, a da još uvijek ostane u domeni jedne discipline.

Stvar postaje još kompliciranija kad isti autori, ali na drugom mjestu, bioetiku definiraju kao »modernu verziju mnogo starijeg područja mišljenja, naime medicinske etike«, iako bioetika, kako nadalje kažu, u odnosu na medicinsku etiku ima »izrazito različit pristup«, pa je stoga »novo i zasebno istra-

¹² Ostavljam po strani to što su neke grane primijenjene etike ovdje izdvojene *po principu pristupa* etičkoj problematici (feministička etika, evolucijska etika), iako je čitava razdioba načinjena *po principu predmeta* (predmetnog područja) etičkog razmatranja. Po strani ostavljam i raspravu o samom konceptu »primijenjene etike«, koji zavređuje opsežniju obradu, pa se ovdje neću posebno osvrtni na taj problem.

¹³ Usp. H. Kuhse & P. Singer, »Introduction«, u: H. Kuhse & P. Singer (ur.), *Bioethics. An Anthology*, str. 1.

živačko područje«,¹⁴ ali ipak primarno fokusirana na probleme medicine. Ta »nova medicinska etika« je, prema Kuhse i Singeru, »gotovo od početka bila interdisciplinarni pothvat«, što znači sljedeće:

»Dok je etika bila gotovo ekskluzivna domena moralnih filozofa i religijskih mislitelja, bioetika je zakoračila ne samo u medicinu, sestrinstvo i biomedicinske znanosti, nego i u pravo, ekonomiju i javnu politiku.«¹⁵

Ako dobro razabirem, bioetika je, za Kuhse i Singera, *primijenjena etika* koja nije samo stvar etike i njezine primjene, te *medicinska etika* koja nije samo stvar medicine i etike. No, ne ulazeći u daljnje razrješavanje njihovih kontradikcija, izdvajam ovdje dvije stvari iz navedenih tekstova, koje smatram tipičnima za shvaćanje bioetike koje je još uvijek dominantno u bioetičkim krugovima, pa i izvan njih: bioetika je (*nova*) *medicinska etika* i/ili *grana (primijenjene) etike*.

Nasuprot tome, smatram da bioetika, jednako kao što nije naprosto medicinska ili biomedicinska etika, nije niti podvrsta filozofijske etike, iako filozofijska etika i filozofija u cjelini u bioetici imaju važnu – štoviše, ključnu – ulogu, s obzirom na opće i specifične zadaće bioetike.

Tu već dolazi do izražaja da problem definiranja bioetike nije samo problem *određivanja tematskog ili problemskog polja bioetike*, nego i njezina *smještanja u postojeći sistem znanjâ i znanosti*, odnosno njezina utemeljenja, metodologije, itd. No, ovdje za sada ipak stavljam naglasak na pitanje tematskoga ili problemskoga polja bioetike, budući da smatram kako – u jednoj, takorekuć, »meta-bioetičkoj« raspravi – najprije treba riješiti taj problem, da bi se uopće moglo pristupiti rješavanju daljnjih i kompleksnijih problema vezanih uz samu bioetiku.

Ovaj kratki pregled pokušajâ definiranja bioetike, zaključit ćemo s nečim što se pritom ne bi smjelo izostaviti. Radi se o onoj definiciji koja predstavlja svojevrsnu »službenu definiciju« bioetike; naime, o definiciji koju je dao Warren T. Reich u drugome izdanju *Enciklopedije bioetike* iz 1995. godine. Po Reichu je bioetika:

»... sustavno proučavanje moralnih dimenzija – uključujući moralne poglede, odluke, ponašanje i djelovanje – u sklopu znanosti o životu (*life sciences*) i zdravstvene skrbi, koje se pritom služi različitim etičkim metodologijama u interdisciplinarnom okruženju.«¹⁶

¹⁴ Usp. H. Kuhse & P. Singer, »What Is Bioethics?«, u: H. Kuhse & P. Singer (ur.), *A Companion to Bioethics*, str. 3–4.

¹⁵ Ibid., str. 10.

¹⁶ Warren T. Reich, »Introduction«, u: W. T. Reich (ur.), *Encyclopedia of Bioethics*, sv. I, str. XXI. – Ovdje treba napomenuti da se, kao i kod Callahana (u njegovom proširenom pogledu na predmetno područje bioetike; usp. fusnotu 6 moga teksta), iz Reichove definicije i drugih njegovih

Znakovito je da se ni u ovoj »službenoj definiciji«, ni u većini (ili barem velikom broju) drugih pokušaja definiranja bioetike, ne govori o bioetici kao o *znanosti* i *znanstvenoj disciplini*, budući da bi takvo karakteriziranje podrazumijevalo mnogo toga što bioetika nema, još nema, a možda čak nikada neće ni imati, odnosno neće moći imati.

Iako bi sljedeća tvrdnja – s obzirom na zahtjeve znanstvene i disciplinarnost – mogla izgledati neprimjereno jednom pokušaju određivanja i definiranja, smatram da *takvom oznanstvenjivanju* i *takvom discipliniranju* bioetike ne treba ni težiti, barem ne u smislu usmjeravanja svih napora k tom cilju. Jer: u takvoj »određenoj neodređenosti« bioetike kriju se, po mome, upravo njezine prednosti.

Bioetika bi – ukoliko je riječ o načelima – trebala težiti prije utvrđivanju metodoloških načela rasprave o bioetičkim problemima, negoli utvrđivanju čvrstog i definitivnog *seta* bioetičkih načelâ u smislu *principalizma* koji se kao tendencija pojavio u ranim danima bioetike.¹⁷

U tom smislu, a na tragu onih definicija koje odražavaju jedno šire shvaćanje bioetike, sada bismo mogli ponuditi jednu sintetičku, ali još uvijek polazišnu definiciju bioetike:

Bioetika je otvoreno područje susreta i dijaloga različitih znanosti i djelatnosti, te različitih pristupa i pogleda na svijet, koji se okupljaju radi artikuliranja, diskutiranja i rješavanja etičkih pitanja vezanih za život, za život u cjelini i u svakom od dijelova te cjeline, za život u svim njegovim oblicima, stupnjevima, fazama i pojavnostima.

Pretpostavka ove definicije je uvid u *isprepletenost odnosâ unutar svijeta živoga*, a potom i u *isprepletenost problemâ* s kojima se u tehno-znanstvenom dobu suočava čovjek, s jedne strane, te onih problema koji se tiču i drugih živih bića, te prirode u cjelini, s druge strane.

Glavne karakteristike tako shvaćene bioetike mogu se sažeti kroz pojmove multi-, inter- i trans-disciplinarnosti, pluriperspektivnosti, te integrativnosti.

navoda, te iz strukture, odnosno sadržaja *Enciklopedije bioetike*, može iščitati takav pristup koji *načelno otvara* bioetičko područje za teme koje se tiču i drugih živih bića te prirode u cjelini, ali je *faktički ograničen* na humane, tj. humano-biomedicinske teme. Naime, među dvjestotinjak natuknica u *Enciklopediji*, samo je njih nekoliko posvećeno pitanjima koja se tiču drugih živih bića (odnosno životinja i biljaka), te prirode (odnosno prirodnog okoliša). To su: »Istraživanja na životinjama«, »Dobrobit i prava životinja«, »Ugrožene vrste i biodiverzitet«, »Etika okoliša«, »Okoliš i religija« i »Priroda«, a u određenom smislu također: »Poljoprivreda«, »Okolišno zdravlje«, »Okolišna politika i pravo«, »Genetički inženjering (Životinje i biljke)«, »Život«, »Patentiranje organizama«, »Održivi razvoj« i »Veterinarska etika«.

¹⁷ O tome usp. Tom L. Beauchamp, »Načela u bioetici«, *Društvena istraživanja*, 23–24 (3–4/1995), str. 533–544, ili već spomenutu knjigu *Principles of Biomedical Ethics* Toma L. Beauchampa i Jamesa F. Childressa (usp. fusnotu 3 moga teksta).

Multidisciplinarnost bi značila – okupljanje svih ljudskih znanosti i djelatnosti relevantnih za bioetička pitanja; *interdisciplinarnost* – poticanje dijaloga i iznalaženje modusa za suradnju svih tih disciplina; a *transdisciplinarnost* – nadilaženje međusobnih razlika, odnosno objedinjavanje različitosti u jedinstvenom, bioetičkom pogledu fokusiranom na pitanja koja ne mogu biti proniknuta iz perspektive *jedne* znanosti ili *jednog* područja.

Time se već uvodi u igru pojam *pluriperspektivnosti*. Ovaj bi pojam, također u vrlo sažetom obliku, značio objedinjavanje i dijaloško posredovanje ne samo znanstvenih, nego i ne-znanstvenih, odnosno izvan-znanstvenih prinosa, uključujući različite načine refleksije,¹⁸ različite misaone i kulturne tradicije, odnosno različite poglede koji počivaju kulturnim, religijskim, političkim i inim posebnostima.

Dakle, pojam pluralnosti u bioetici bio bi »prekratak« ako bismo se ograničili samo na »pluralnost znanstvenih disciplina« i »pluralnost etičkih smjerala«, kako primjećuje Ante Čović.

»(I)znimnost i inovativnost bioetike, njen istinski *proprium*, sastoji se u činjenici da ona prema svom metodološkom obrascu u raspravu i rješavanje

¹⁸ Npr. umjetnost, tj. umjetnička refleksija (koju se uglavnom posve isključuje iz »ozbiljnih rasprava«) – u obzoru (bioetičke) pluriperspektivnosti mogla bi imati važnu orijentacijsku ulogu. U tom je smislu vrlo vrijedan prilog knjiga Mary Midgley *Science and Poetry* (Routledge, London, 2001.), ali poticaje za razmišljanje o mogućem doprinosu ne-znanstvenih (poetskih i drugih umjetničkih) načina refleksije integraciji ljudskih spoznaja i senzibiliziranju za pitanja vezana uz opstanak čovjeka i prirode možemo pronaći na mnogo mjesta. Aldo Leopold se usprotivljuje »čeličnom tabuu« po kojem se znanstvenici trebaju baviti konstrukcijom instrumenata, dok je zadaća pjesnikâ da prepoznaju harmoniju »pjesme svih pjesama«. A Leopold je u svom djelu *A Sand County Almanac* ne samo tvrdio, nego i vlastitim primjerom (jednako kao i Henry David Thoreau prije njega, u svome djelu *Walden*, primjerice) pokazao kako su i znanstvena i poetska refleksija jednakovrijedni modusi čovjekova pristupanja prirodi i samome sebi. Daniel Berthold takav Leopoldov pristup naziva »poetskom znanošću« (usp. Daniel Berthold, »Aldo Leopold: In Search of a Poetic Science«, *Human Ecology Review*, 11 (3/2004), str. 205–214), a J. Baird Callicott, koristeći nazive Leopoldovih eseja »Land Ethic« (Etika zemlje) i »Conservation Esthetic« (Estetika konzervacije), govori o Leopoldovoj »Land Aesthetic«, *estetici zemlje* (usp. J. Baird Callicott, »The Land Aesthetic«, u: J. Baird Callicott (ur.), *Companion to A Sand County Almanac. Interpretative and Critical Essays*, Wisconsin, Madison, 1987., str. 131–171). – Kao primjer ovdje možemo navesti i knjigu *Le scafandre et le papillon* Jean-Dominiquea Baubyja (*Skafinder i leptir*, Pergamena, Zagreb, 1997.), koja je mnogo učinila na planu senzibilizacije za probleme koji nastaju u suočenju ljudskoga života i tehnizirane medicine, a koju Ante Čović naziva »biopoetičkim« štivom i s pravom je tumači uz pomoć aparata egzistencijalne, osobito Jaspersove egzistencijalne filozofije (usp. Ante Čović, »Biopoetika i bioetika u egzistencijalnoj prozi *Skafinder i leptir* J.-D. Baubyja«, u: Ante Čović, *Etika i bioetika. Razmišljanja na pragu bioetičke epohe*, Pergamena, Zagreb, str. 69–90.) – U svakom slučaju, vrijedi da poezija i svaka druga umjetnost (ali ne kao »ne-racionalni« pristupi, nego kao *drugačiji vid refleksije*) ne bi smjele biti isključene iz mišljenja koje teži integrativnosti, jer su u stanju da otkriju nove dimenzije problemâ koji, u konačnici, ne mogu biti osvijetljeni samo znanstvenim aparatom.

problema ravnopravno uključuje i one ne-znanstvene i izvan-etičke perspektive...«¹⁹

No, bioetika se ne bi smjela zadovoljiti pukim mehaničkim okupljanjem različitih perspektiva, različitih disciplinarnih i svjetonazorskih pogleda, nego bi trebala težiti *zbiljskoj integraciji*, izradi jedinstvene platforme za raspravu o etičkim problemima vezanima uz život – u cjelini i u svim kontekstualno odredivim nijansama. *Integrativnost* bi stoga trebala označavati zadaću (odnosno sposobnost) bioetike da sve različitosti o kojima je bilo riječi okupi u jedinstveni *bioetički pogled*, radije negoli u disciplinarni i disciplinirani znanstveni okvir. Prije se, dakle, radi o promoviranju bioetičkog pogleda u različitim disciplinama i pristupima, negoli o utjerivanju različitih partikularnih pogleda u jedan, bioetički disciplinarni kalup. *Integrativnu bioetiku* bi se, u tom smislu, moglo pojmiti kao čvrsto tijelo u određenom prostoru, čija je uloga da permanentno upija energiju, te da je isijava prema drugim tijelima u prostoru, koja su za tu energiju prijemčiva.

Također, prije se radi o tome da bi bioetika trebala ponuditi *orijentaciju*, negoli utvrditi konačne objektivne istine o *biosu*. Pružanje *orijentacije* za odgovaranje na neke od ključnih problema čovječanstva i Planete bio bi stoga prvi i najvažniji cilj integrativne bioetike.

U tom smislu, Ante Čović smatra da sve discipline i perspektive integrirane u bioetičkom području imaju »orijentacijsku vrijednost«, te da sve one mogu dati »doprinos u interaktivnom građenju orijentacije«, što znači da »bioetika ima samo jedan cilj – pružiti orijentaciju«. U skladu s tim, Čović bioetiku definira kao »integrativnu orijentacijsku znanost«, odnosno »pluriperspektivno područje na kojem se u interakciji raznorodnih perspektiva stvaraju uporišta i mjerila za orijentiranje u pitanjima koja se odnose na život ili na uvjete i okolnosti njegova očuvanja«.²⁰

Drugi i također vrlo važan cilj integrativne bioetike bilo bi njegovanje i artikuliranje rastućeg *bioetičkog senzibiliteta*,²¹ za koji se više ne bi moglo reći da je u embrionalnoj fazi, iako se zbog još uvijek snažnih sistemskih kontratendencija razvija i uobličava prilično sporo.

Pretpostavka *integrativne bioetike* je stoga integriranje različitih (i svih) tema i problema vezanih uz *bios*, kao i integriranje različitih (i svih) pristupa tim temama i problemima.

¹⁹ Ante Čović, »Bioethik unter den Bedingungen des Postkommunismus – Fallbeispiel Kroatien«, u: Ante Čović & Thomas Sören Hoffman (ur.), *Bioethik und kulturelle Pluralität. Die südosteuropäische Perspektive*, Academia Verlag, Sankt Augustin, 2005., str. 150.

²⁰ Usp. ibid, str. 150–151.

²¹ Izraz »bioetički senzibilitet« je, koliko znam, prvi upotrijebio Ante Čović koji »bioetički senzibilitet« definira kao »novu planetarnu osjećajnost« koja bi mogla »ograničiti postojeću znanost integrativnim obzirima« (usp. Ante Čović, »Znanje i moralnost«, u: A. Čović, *Etika i bioetika*, str. 65).

Narav bioetičkih problema i narav bioetike – naravno, ukoliko ju se shvati na prethodno eksplicirani način – ne dopuštaju zatvaranje u okvire pojedinih disciplina i pristupa. Štoviše, u bioetici dolazi do izražaja ono što bi zapravo trebalo biti slučaj u svakoj refleksiji: da treba slijediti put od problemâ prema konceptualizaciji, od problemâ prema traženju primjerenih pristupa i orijentacije, a ne obrnuto, i ne u smislu jedne kazuistike. No, to nam ispostavlja potrebu za konceptualiziranjem i ozbiljenjem *tematskog* ili *problemskog* integriranja kao i integriranja *pristupâ*, što bismo mogli nazvati *horizontalnim* i *vertikalnim* integriranjem na niti vodilji jedne integrativne bioetike.

Potreba za jednom obuhvatnom bioetičkom koncepcijom kao što je integrativna bioetika jasnija je što je jasniji uvid da se čovječanstvo nalazi na pragu jedne nove, post-tehnoznanstvene epohe, koju obilježava novi, drugačiji odnos prema znanosti i tehnologiji, te ideji neograničenog i besciljnog znanstveno-tehnološkog napretka, kao i novi i drugačiji odnos prema životu, odnosno svijetu živoga.²² Novovrsna pitanja zahtijevaju i novovrsne odgovore, a bioetika u integrativnom smislu ima kapacitet da na njih pruži orijentacijski valjane odgovore.

Projekt integrativne bioetike još uvijek je u povojima, što znači da je okupljanje i sistematiziranje različitih integrativno-bioetičkih tendencija u razuđenoj bioetičkoj raspravi, koje su do sada zasebno razvijane, još uvijek u početnoj fazi. No, dosadašnje artikulacije ideje i ciljeva integrativne bioetike, koje se može pronaći na različitim mjestima,²³ dopuštaju nam zaključiti kako su već postavljeni dovoljno čvrsti temelji za izgradnju i daljnje razvijanje integrativne bioetike. Ipak, koncept integrativne bioetike još uvijek čeka svoju sistematičniju i ekstenzivniju eksplikaciju. Formuliranje i provedba znanstveno-istraživačkih projekata, objavljivanje daljnjih znanstvenih članaka, publi-

²² Ovaj aspekt novosti integrativne bioetike – naime, integriranje (bio)etičkog pristupa onim pitanjima koja su vezana uz čovjeka s onim pitanjima koja se tiču drugih živih bića i prirode u cjelini – iscrpno je i filozofijski fundirano elaboriran u knjizi Heike Baranzke *Würde der Kreatur? Die Idee der Würde im Horizont der Bioethik* (Königshausen & Neumann, Würzburg, 2002.), osobito u poglavlju »Auf der Suche nach einer integrativen Bioethik« (str. 309–349). Baranzke sistematski i historijski prati razvoj i međuodnos pojmova, koncepcija i tradicija »ljudskoga dostojanstva« i »dostojanstva stvorenja«, ukazujući na »indikatorsku funkciju pojma 'dostojanstvo stvorenja' u potrebi za jednom integrativno-bioetičkom i integrativno-pravnom refleksijom« (str. 312), pri čemu se kao cilj, ili barem kao izazov, postavlja »traganje za integrativnim rješenjem« (str. 310) ili, specifičnije, »traganje za integrativnom bioetikom na Kantovu temelju« (str. 313).

²³ Ovdje se može navesti već citirane članke Ante Čovića (»Bioethik unter den Bedingungen des Postkommunismus – Fallbeispiel Kroatien«, usp. fusnotu 19 moga teksta; »Znanje i moralnost«, usp. fusnotu 21 moga teksta) i neke druge njegove radove, zatim knjigu *Würde der Kreatur?* Heike Baranzke (usp. fusnotu 22 moga teksta), kao i niz članaka iz zbornika *Bioethik und kulturelle Pluralität. Die südosteuropäische Perspektive* (ur. Ante Čović i Thomas Sören Hoffmann, Academia Verlag, Sankt Augustin, 2005.). No, valja napomenuti da bi jedna »bibliografija integrativne bioetike«, čak i u ovoj ranoj fazi njezina razvoja, bila mnogo šira.

kacijâ zborničkoga tipa i očekivanih monografskih djela svakako će doprinijeti *teorijskom fundiranju* integrativne bioetike, a značajan poticaj će nesumnjivo doći i iz paralelnog *institucionalnog etabliranja* integrativno-bioetičkog projekta. Pritom mislim prvenstveno na *Bioetički forum za jugoistočnu Europu* – međunarodni skup koji se od 2005. godine održava u Malom Lošinj, a utemeljen je i razvija se u konceptualnom horizontu integrativne bioetike – te na druge sastavnice ambiciozno postavljenog projekta, koje su začete u krugu inicijatorâ i sudionikâ *Bioetičkog foruma* (bioetičke ljetne škole, Referalni centar za bioetiku u jugoistočnoj Europi, itd.).²⁴ U ovom kontekstu valja spomenuti i *Lošinjske dane bioetike*, međunarodnu znanstveno-kulturnu manifestaciju koja se, također u Malom Lošinj, održava od 2002. godine.

Razvijanje koncepta integrativne bioetike ambiciozno je i u tom smislu što cilja preko granica bioetike. Naime, model integrativne bioetike – zahvaljujući nastojanju da riješi načelne probleme interdisciplinarnih i interperspektivnih diskusija – mogao bi poslužiti kao model integrativnog pogleda i na ne-bioetičke probleme, odnosno kao model integrativnih rasprava i u drugim sferama, i o onim pitanjima koja nisu bioetička.

No, ukoliko je riječ samo o bioetičkim pitanjima (odnosno samo o pitanjima *o bioetici*), govor o integrativnoj bioetici razložan je stoga što je proces etabliranja i institucionaliziranja bioetike dostigao visoki stupanj, a da oko pitanja definiranja i utemeljenja bioetike još nije postignut konsenzus. Stoga se nameće potreba ozbiljnog promišljanja o tome što je bioetika, te što od nje očekujemo i možemo očekivati, potreba ozbiljnog promišljanja dosadašnjih dosega, te budućeg razvoja i ciljeva bioetike, potreba ozbiljnog promišljanja prošlosti i budućnosti bioetike.

Bioetika Van Rensselaera Pottera

Upravo u tom smislu, čini se korisnim osvrnuti se na jednu koncepciju bioetike koja je najuže povezana s nastankom bioetike uopće. Radi se o bioetici Van Rensselaera Pottera (1911.–2001.), američkoga znanstvenika i bioetičara.

²⁴ O nastanku *Bioetičkog foruma za jugoistočnu Europu*, njegovim idejama-vodiljama i perspektivama usp. npr. »Tagungskonzept«, u: Ante Čović & Thomas Sören Hoffmann (ur.), *Bioethik in Süd- und Südosteuropa. Chancen einer integrativen ethischen Reflexion vor dem Hintergrund intrakultureller Differenzen in Europa (Programmheft)*, Interuniverzitetski centar, Dubrovnik, 2004., str. 7–8; »Tagungskonzept«, u: Ante Čović & Thomas Sören Hoffmann (ur.), *I. Südosteuropäisches Bioethik-Forum. Integrative Bioethik angesichts inter- und intrakultureller Differenzen (Programmheft)*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2005., str. 13–15; »Vorwort der Herausgeber«, u: A. Čović & Th. S. Hoffmann (ur.), *Bioethik und kulturelle Pluralität*, str. 7–8.

Potter je po struci bio biokemičar, a čitavu svoju znanstvenu karijeru posvetio je istraživanju raka, u čemu je postigao zapažene rezultate i pritom odgojio generacije uspješnih znanstvenika.²⁵ No, ovdje nas ne zanima Potter kao onkolog, nego Potter kao bioetičar, štoviše, kao »otac bioetike«. Naime, riječ »bioetika« skovao je i počeo koristiti upravo Potter, i to 1970., u dva svoja članka,²⁶ te godinu dana nakon toga, u knjizi *Bioetika: most prema budućnosti*.²⁷ Potter je u toj svojoj knjizi, najavljenom nekolicinom prethodno objavljenih članaka, izložio vlastitu bioetičku poziciju koju je nazvao »mostovnom bioetikom« (*bridge bioethics*). Kako je jednom prilikom sâm rekao:

»Riječ 'most' upotrijebio sam jer sam bioetiku shvaćao kao novu disciplinu koja će izgraditi *most* između prirodnih i humanističkih znanosti ili, jasnije rečeno, *most* između bioloških znanosti i etike...«²⁸

S druge strane, Potterova kovanica »bioetika« je, kako je kasnije rekao H. Tristram Engelhardt, imala »snažno heurističko značenje«, jer je najednom kristalizirala čitav niz pitanja, okupljajući širok spektar interesa i važnih kulturnih promišljanja. Stoga riječ »bioetika« Engelhardt svrstava među one riječi koje »mogu okupiti dugi niz slika i značenja, te nam time pomoći da uočimo odnose između onih elemenata zbilje koji su ranije u našem viđenju bili razdvojeni i mišljeni jedino kao zasebni«.²⁹

Naravno, nije se radilo samo o novim i simpatičnim riječima i sintagmama, nego o onome što je u njima bilo mišljeno i intendirano. Potterova je namjera bila da u svrhu rješavanja gorućih problema čovječanstva, a uz pomoć onoga što je nazvao bioetikom, doprinese premošćivanju jaza između znanosti kako bi čovječanstvo izgradilo čvrst most prema budućnosti. Njegov je motiv pritom bila, s jedne strane, nezainteresiranost etike i drugih društvenih i humanističkih znanosti za rastuće dileme u medicinskoj praksi i biomedicinskim istraživanjima, kao i za ekološka pitanja koja u to vrijeme još nisu bila tako široko diskutirana kao danas. S druge strane, njegove je bioetičke ideje motivirala nezainteresiranost liječnika i prirodnih znanstvenika za promišljanje i konceptualiziranje rastućih problema s kojima se svakod-

²⁵ Usp. James E. Trosko & Henry C. Pitot, »In Memoriam: Professor Emeritus Van Rensselaer Potter II (1911–2001)«, <http://cancerres.aacrjournals.org/cgi/content/full/63/7/1724>.

²⁶ Van Rensselaer Potter, »Bioethics: The Science of Survival«, *Perspectives in Biology and Medicine*, 14/1970, str. 127–153; »Biocybernetics and Survival«, *Zygon – Journal of Religion & Science*, 5/1970, str. 229–246.

²⁷ Van Rensselaer Potter, *Bioethics: Bridge to the Future*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1971.

²⁸ Citirano prema: Ivan Šegota, *Van Rensselaer Potter II: »otac« bioetike (Bioetički svesci, sv. 6)*, Katedra društvenih znanosti – Medicinski fakultet u Rijeci, Rijeka, 1990., str. 7.

²⁹ Usp. H. Tristram Engelhardt, Jr., »Foreword«, u: Van Rensselaer Potter, *Global Bioethics: Building on the Leopold Legacy*, Michigan State University Press, East Lansing, 1988., str. VII, IX.

nevno susreću u praksi. Ilustraciju ove Potterove frustracije postojećim stanjem u znanostima (prvenstveno prirodnim i tehničkim) i društvu, koja ga je navela na promišljanja kasnije nazvana bioetikom, može predstavljati sljedeći odlomak:

»Kao pojedinci ne možemo dopustiti da naša sudbina bude prepuštena u ruke znanstvenikâ, inženjerâ, tehnologâ i političarâ, koji su zaboravili ili nikad nisu ni poznavali jednostavne istine. U našem modernom svijetu imamo botaničare koji proučavaju biljke i zoologe koji proučavaju životinje, ali većina njih su specijalisti koji se ne bave grananjima svog ograničenog znanja.«³⁰

Dakle, jedan je poticaj za oblikovanje bioetike došao iz Potterova vlastitoga iskustva rada u području biomedicine koja je s ubrzanim razvojem tehnologije bila suočena s novim izazovima. No, drugi i još važniji poticaj predstavljale su misli Alda Leopolda, američkoga šumara, konzervacionista, ekologa i pisca, čije je djelo preteča suvremene ekofilozofije, odnosno prototip onoga što će se kasnije početi nazivati *dubinskom ekologijom* (*deep ecology*). Leopoldova *etika zemlje* (*land ethic*) – čija je srž izložena u njegovu istoimenom eseju,³¹ ali je razrađena i oprimjerena i u drugim esejima iz knjige *A Sand County Almanac*, te u daljnjim Leopoldovim spisima – zahtijevala je zaokret u ljudskom mišljenju i djelovanju, koji bi jedino mogao osigurati preživljavanje čovjeka i Planete.

»Etika zemlje, naravno, ne može spriječiti mijenjanje, gospodarenje i iskorištavanje ‘resursâ’, ali ona afirmira njihovo pravo na daljnju egzistenciju i, gdje god je to moguće, njihovu daljnju egzistenciju u prirodnom stanju.«³²

Po Leopoldu je zemlja biotički mehanizam ili, bolje rečeno, biotička zajednica, i »nije samo tlo; ona je fontana energije koja protječe kroz krug talâ, vodâ, biljaka i životinja«.³³

Potter je Leopolda smatrao proto-bioetičarem, začetnikom onoga što je kasnije sâm nazvao bioetikom:

»Kao prva osoba koja je objedinila i definirala riječi ‘zemlja’ i ‘etika’ u ekološkom značenju, Leopold je neupitno bio prvi bioetičar; on je prvi prebudio novu etičku osnovu za ljudsko ponašanje, prvi je razvio ekološku etiku (koju je nazivao *etikom zemlje*) i prvi jasno obrazložio zašto je ona potrebna.«³⁴

³⁰ V. R. Potter, *Bioethics: Bridge to the Future*, str. 1.

³¹ Aldo Leopold, »The Land Ethic«, u: Aldo Leopold, *A Sand County Almanac, and Sketches Here and There*, Oxford University Press, New York, 1987., str. 201–225.

³² Ibid., str. 204.

³³ Ibid. str. 216.

³⁴ V. R. Potter, *Global Bioethics*, str. XIII.

Na Leopoldovu tragu, Potter je stekao uvid o *umreženosti problemâ* koji se tiču života, o umreženosti mikro- i makro-razine života, o tome da život predstavlja složen sustav interakcija. Uvid o umreženosti problema implicira i potrebu *umrežavanja pristupâ*, tj. jednog obuhvatnog pogleda na probleme zdravlja i opstanka čovjeka i drugih živih bića, te prirode ili života u cjelini.

Primarna zadaća u tom smislu jest integriranje *biologijskoga znanja i znanja o ljudskim vrijednosnim sistemima*:

»Ja sam na stajalištu da znanost o preživljavanju mora biti izgrađena na znanosti biologije i proširena preko tradicionalnih granica kako bi mogla uključiti najbitnije elemente društvenih i humanističkih znanosti s naglaskom na filozofiji u strogom značenju 'ljubavi prema mudrosti'. Znanost o preživljavanju mora biti više od same znanosti i stoga predlažem pojam *bioetika* kako bih naglasio dva najvažnija sastojka u stjecanju nove mudrosti, koja tako očajnički trebamo: biologijsko znanje i ljudske vrijednosti.«³⁵

Tako polazište Potterove bioetike predstavlja teza da *etika (više) ne može biti odvojena od bioloških činjenica*. Drugim riječima, ovu Potterovu tezu moglo bi se interpretirati na sljedeći način. Tradicionalno se etika bavila *dobrim životom*, a *život* kao biološki faktum nije ulazio u njezin vidokrug. Danas, pak, etika ne može više apstrahirati od života u biološkome smislu, ali se jednako tako ne smije zaboraviti da je taj »goli život« samo pretpostavka dobroga života, iako ima i vlastitu inherentnu vrijednost. Dakle, život i dobar život stvari koje se mogu razdvajati metodološki, ali ne i stvarno. I pitanja iz područja biomedicine i ekološka pitanja to su nam pokazala u punom svjetlu. A do istoga uvida, samo u izokrenutom obliku, valjalo bi doći i sa biologijsko-medicinske, odnosno prirodoznanstvene strane.

Uvid u umreženost problemâ i potrebu umrežavanja pristupâ tim problemima, odnosno problemu života u cjelini (i *kao* cjelini), implicira jedan koliko *obuhvatan* toliko i *dugoročan* pogled, koji će se fokusirati na ono što Potter smatra ciljem bioetike, a to je – *preživljavanje (survival)* čovječanstva i Planete. Navest ću jednu od prvih Potterovih formulacija tog zahtjeva:

»*Instinkt* za preživljavanje nije dovoljan. Moramo razviti *znanost* preživljavanja, a ona mora započeti s novom vrstom etike – bioetikom.«³⁶

Kasnije Potter precizira da se ne radi o pukom ili bijednom preživljavanju, niti o idealističkom ili neodgovornom preživljavanju, nego o onome što se može nazvati *prihvatljivim preživljavanjem (acceptable survival)*.³⁷

Kao svako preživljavanje, tako je i »prihvatljivo preživljavanje« adaptacija, ali i biološka i kulturna (niti samo biološka, niti samo kulturna) adaptacija.

³⁵ V. R. Potter, *Bioethics: Bridge to the Future*, str. 1.

³⁶ Ibid., str. 3.

³⁷ Usp. V. R. Potter, *Global Bioethics*, str. 43–52.

U tom je smislu Potter (kao Leopold i niz drugih autora prije njega) smatrao da se svjetska populacija mora stabilizirati, čemu može i treba pomoći kontrola fertiliteta. A tu se ponovno susreću biomedicinska i ekološka pitanja, pod jednim, obuhvatnim vidikom. Stoga ovaj problem, pored toga što je za Pottera vrlo važan, predstavlja i paradigmatički primjer njegove globalno-bioetičke namjere:

»Uzorak jedne teme u globalnoj bioetici uključuje medicinske opcije vezane uz ljudski fertilitet, u konfrontaciji s ekološkom potrebom da se ograniči eksponencijalni rast ljudske populacije.«³⁸

Osim toga, globalno-bioetički pogled ne tiče se samo ljudske populacije. Iako je kratkoročni (medicinsko-bioetički) pogled fokusiran na ljudske probleme (na ljudsko, individualno zdravlje i zdrav okoliš), dugoročni (ekološko-bioetički) pogled fokusira se na preživljavanje vrsta i zdrav ekosistem, što više ne uključuje samo ljude. A to bi tek bio pravi smisao (globalne) *bio-etike*.³⁹

Nedugo nakon Potterova »izuma bioetike« ta je riječ prihvaćena od kruga ljudi sa Sveučilišta Georgetown, koji su je ugradili u naziv novoosnovanog *Kennedy instituta za proučavanje ljudske reprodukcije i bioetiku* (*Kennedy Institute for Study of Human Reproduction and Bioethics*). No, koliko je god za daljnji razvoj, odnosno ubrzanu ekspanziju bioetike to bilo značajno – što je priznavao i sam Potter – ipak se radilo o pogrešnom, krajnje suženom shvaćanju izvorne intencije koja je upisana u riječ »bioetika«. To je bilo najuže povezano sa »zaboravom« Potterove zasluge u kovanju riječi »bioetika« te iniciranju bioetičke rasprave, o čemu je sam Potter 2001. godine zapisao:

»Dugo vremena, od 1970. do 1990., nitko nije spominjao moje ime niti je želio biti dijelom misije. U Sjedinjenim Državama odmah se dogodila eksplozija korištenja riječi 'bioetika' od strane medicinaru koji su propuštali spominjati moje ime ili naziv bilo koje od četiriju mojih publikacija objavljenih

³⁸ Ibid., str. 2.

³⁹ U tom smislu, Michael W. Fox, Potterov sumišljenik i jedan od bliskih njegovih suradnika, u svojoj knjizi *Bringing Life to Ethics. Global Bioethics for a Humane Society* kaže da »globalna bioetika promovira i ujedinjuje skrb za Zemlju, skrb za ljude, skrb za životinje i skrb za zdravlje, za dobro svijeta«, te da nas »globalna bioetika poziva da jednako uvažavamo tri sfere moralnog obzira: dobrobit ljudi (prava i interesi), dobrobit neljudskih bića (prava i interesi), dobrobit okoliša (biodiverzitet i integritet ekosistema). Globalna bioetika nas poziva da budemo odgovorni za naša djelovanja i želje s obzirom na ove tri sfere; te da istražimo koliko su društvo, naše politike, zakoni, ekonomije (industrija i trgovina), religijske, obrazovne i druge tradicije i institucije, kao i naši osobni životi, u skladu s bioetičkim principima koji ujedinjuju ove tri sfere u svjetlu i u jeziku suosjećanja, poniznosti i poštovanja svetosti života.« (Michael W. Fox, *Bringing Life to Ethics. Global Bioethics for a Humane Society*, State University of New York Press, New York, 2000.; sinopsis ove knjige može se pronaći na web-stranici: <http://tedeboy.tripod.com/drmichaelwfox/id34.html>.)

1970. i 1971. godine. Nažalost, njihova je predodžba bioetike odgodila nastanak onoga što sada postoji.«⁴⁰

Peter J. Whitehouse to potvrđuje:

»Čini se da u Sjedinjenim Državama neki smatraju Potterovo originalno kovanje pojma 'bioetika' 1970. godine irelevantnom historijskom bilješkom. Iako su neki prepoznali njegove doprinose i promicali šire shvaćanje bioetike, u mnogim programima biomedicinske etike ne poučava se o Potterovu nasljeđu. Povrh toga, on nije adekvatno uključen u važne prikaze povijesti ovoga polja.«⁴¹

Ipak, u već spomenutoj enciklopedijskoj natuknici o bioetici, Daniel Callahan spominje Pottera u kontekstu prikaza razvojnog puta bioetike, od Potterovog širokoobuhvatnog pojma preko sužavanja na područje kliničko-medicinske etike do ponovnog šireg shvaćanja, naglašavajući da »protu-potterovski« snažan, gotovo ekskluzivan naglasak na moralnim obvezama liječnika i na odnosu liječnik-pacijent (...) nije bio u stanju da obuhvati veliki raspon nastajućih tema i perspektiva.«⁴²

Pottera spominju i Helga Kuhse i Peter Singer, u predgovorima dvaju već citiranih zbornika.⁴³ Ali Kuhse i Singer, zapravo, samo kratko konstatiraju činjenicu da je Potter, kao autor pojma »bioetika«, zastupao drugačije, šire shvaćanje pojma nego oni koji su ga preuzeli i popularizirali u užem smislu. No, Kuhse i Singer, čini se, nisu ni najmanje nezadovoljni s takvim razvojem povijesti pojma i discipline, a osim toga, oni niti iscrpnije prikazuju Potterovu intenciju i koncepciju, niti prate drugu, »potterovsku« liniju u povijesti bioetike. A u tome nisu usamljeni, jer je njihov prikaz, kao i Callahanov, pisan u duhu koji je još uvijek dominantan u bioetičkim krugovima, barem onim anglo-američkim, zbog čega se Whitehouse s pravom žali da važni prikazi bioetike ne uključuju Pottera na adekvatan način, što ne znači da ga uopće ne spominju.

U svakom slučaju, bilo je potrebno dosta vremena da se izvorna Potterova ideja ponovno probije u bioetički *mainstream*, na čemu je on sâm također intenzivno radio. Svakako najvažnija stvar u tom smislu jest njegova knjiga *Globalna bioetika: zasnivanje na Leopoldovu nasljeđu*, objavljena 1988. godine.⁴⁴

⁴⁰ Van Rensselaer Potter, »Global Bioethics Final Message«,

<http://www.mcardle.wisc.edu/faculty/bio/PotterGlobalBioethics.html>.

⁴¹ Peter J. Whitehouse, »The Rebirth of Bioethics. Extending the Original Formulations of Van Rensselaer Potter«, *The American Journal of Bioethics*, god. 3, br. 4 (2003), str. 26.

⁴² D. Callahan, »Bioethics«, u: W. T. Reich (ur.), *Encyclopedia of Bioethics*, str. 250.

⁴³ Usp. H. Kuhse & P. Singer, »What Is Bioethics«, u: H. Kuhse & P. Singer (ur.), *A Companion to Bioethics*, str. 3; H. Kuhse & P. Singer, »Introduction«, u: H. Kuhse & P. Singer (ur.), *Bioethics. An Anthology*, str. 1.

⁴⁴ Van Rensselaer Potter, *Global Bioethics: Building on the Leopold Legacy*, Michigan State University Press, East Lansing, 1988.

Ovdje su i dalje prisutne temeljne ideje i inspiracije iz tzv. *mostovne bioetike*, ali su korigirane, precizirane i proširene, odnosno razrađene s obzirom na dotadašnji razvoj (i zastranjenja) bioetike:

»Danas je nužno ići iznad Leopolda i iznad medicinske bioetike. Moramo uvidjeti da pretjerana specijalizacija u bilo kojoj branši može biti kontraproduktivna za cilj prihvatljivog preživljavanja na globalnoj skali. Dvije grane globalne bioetike treba harmonizirati i ujediniti do konsenzualnog gledišta koje bi se moglo nazvati globalnom bioetikom, naglašavajući dva značenja riječi 'globalna'. Sistem etike je globalan, s jedne strane, ako je ujedinen i obuhvatan, a u uobičajenijem smislu, ako je proširen po čitavom svijetu.«⁴⁵

Potter je u *globalnoj bioetici* poseban i još jači naglasak stavio na globalno-ekološka pitanja,⁴⁶ te je – već u ovoj knjizi, a osobito u kasnijim radovima – ukazivao na potrebu susreta bioetike s duhovnošću i politikom.

Potterova *Globalna bioetika* doživjela mnogo veći uspjeh negoli njegova prva knjiga, što je konačno dovelo i do ustanovljavanja *Global Bioethics Network* (*Mreža globalne bioetike* ili *Globalna mreža bioetike*) početkom devedesetih godina.⁴⁷ Ali ni *Globalna bioetika* nije bila lišena pogrešnoga razumijevanja. Naime, mnogi su, kao i u slučaju prve Potterove knjige, uzeli od nje samo ime, ali ne i ideju. Mnogi, nažalost, globalnu bioetiku shvaćaju u »turističkom smislu«; naime, kao globaliziranje bavljenja bioetikom kao biomedicinskom etikom, odnosno kao svojevrsni globalni bioetički (tj. biomedicinsko-bioetički) konferencijski turizam, što je, dakako, posve pogrešno.

Bioetika Van Rensselaera Pottera kao uporište za integrativnu bioetiku?

Iz izlaganja ideje integrativne bioetike te iz izlaganja Potterove bioetičke ideje moglo je postati jasno koje su njihove dodirne točke.

⁴⁵ Ibid., str. 78.

⁴⁶ Štoviše, Ludwig Siep kaže da je Potter »prvenstveno imao u vidu problem uvjeta preživljavanja ljudskoga roda i njegovih kultura u prirodnom okolišu«, te da je Potter pod bioetikom shvaćao »ono što se danas radije naziva 'etikom okoliša' ili 'ekološkom etikom'« (L. Siep, »Bioethik«, u: A. Pieper & U. Thurnherr (ur.), *Angewandte Ethik*, str. 16). Ova je tvrdnja ipak samo dijelom točna, jer Potter nikada nije gubio iz vida probleme povezane s njegovim primarnim profesionalnim područjem (i ishodištem bioetike), tj. sa medicinom i *life sciences*.

⁴⁷ O nastanku i širenju *Global Bioethics Network* Potter govori u svojoj bioetičkoj oporuci koju je uputio pred samu smrt (6. rujna 2001.) elektroničkom poštom na adrese 38 najbližih suradnika posvećenih promišljanju i popularizaciji njegove globalne bioetike (usp. Van Rensselaer Potter, »Global Bioethics Final Message«, <http://www.mcardle.wisc.edu/faculty/bio/PotterGlobalBioethics.html>).

Potreba temeljitog promišljanja i promišljanja bioetike na visokom stupnju njezina razvoja, uključujući i pitanje definiranja i utemeljenja bioetike, kao i potreba šireg shvaćanja bioetike – svakako su prve stavke na tom popisu.

Međutim, zajedničko promišljanje ideja *integrativne* i *globalne* bioetike ne može se razvijati samo u pravcu uočavanja njihovih srodnosti i podudarnosti, budući da postoje i značajne, pa čak i načelne međusobne razlike. Na njih ću ukazati ukazujući na glavne nedostatke Potterove bioetike, i to u tri točke.

Kao prvo, Potterova duboka skepsa prema današnjoj znanosti kao redukcionističkom sustavu objektivnih istina pod vodstvom prirodnih znanosti, njegov otklon od tako shvaćene znanosti, a posljedično i odustajanje od oznanstvenjivanja bioetike, nisu sami po sebi problematični. Uostalom, takve su tendencije u velikoj mjeri i inicirale nastanak bioetike. No, po pitanju alternative, Potterova se intencija pokazuje problematičnom. On, naime, smatra kako se u bioetici više ne radi toliko o *znanju* i posredovanju različitih znanja, koliko o jednoj *životnoj mudrosti*⁴⁸ koju, kao osobni *credo*, svatko treba aplicirati u svakodnevnom životu, kao *way of life*. U tom smislu, Potter radije govori o moralnosti negoli o etici, a na kraju knjige *Globalna bioetika* objavljuje »Bioetičko vjerovanje za pojedince« s nizom uvjerenja i obveza, zapravo niz jednostavno formuliranih instrukcija za ponašanje u svakodnevici s obzirom na zdravlje i okoliš.⁴⁹ Osim toga, iako u knjizi *Globalna bioetika* ističe da globalna bioetika mora biti sekularna bioetika, u kasnijim, osobito zadnjim radovima sve više pažnje poklanja ulozi religije i »religije bazirane na prirodi« (*nature based religion*). No, koliko god bioetika morala uvažavati individualni moralni senzibilitet i »osobne etičke programe«, kao i različite religijske pristupe, te religioznost uopće, ni jedna se etička refleksija ne može zadržati na toj razini. Kako je Hans Jonas ustvrdio:

»Ono što treba biti primjereno temi mora nalikovati *čeliku*, a ne *pamuku*. Pamuka dobre savjesti i besprijekorne namjere (...) u etičkoj refleksiji naših dana već je dovoljno.«⁵⁰

Time Potter čini istu grešku koju čini i veliki broj drugih teoretičara – primjerice, neki od takozvanih dubinskih ekologa – koji iz pustinje redukcionističke prirodne znanosti i tehnologije nastoje pobjeći prečacem, uz pomoć različitih religijskih, sinkretističko-religijskih, kvazi-religijskih i spiritualističkih ideja. Tako, primjerice, Peter J. Whitehouse, Potterov bliski suradnik

⁴⁸ Iako su takvi stavovi razasuti po čitavoj *Globalnoj bioetici* i drugim Potterovim kasnijim spisima, ilustrativan je naslov jednoga poglavlja iz *Globalne bioetike*: »Od znanja do mudrosti« (usp. V. R. Potter, *Global Bioethics*, str. 58).

⁴⁹ Usp. *ibid.*, str. 193–195.

⁵⁰ Hans Jonas, *Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1984., str. 9–10.

i nastavljač, sugerira proširenje, tj. produbljenje globalne bioetike u *dubinsku bioetiku* koja, prema njegovu mišljenju, u srž bioetike treba unijeti spiritualnu dimenziju, odnosno osjećaj mističke povezanosti s prirodom.⁵¹

Kao *drugi* nedostatak Potterove bioetike navest ću nešto što također načelno nije problematično, ali se s obzirom na razvijanje i konačno uobličenje osnovne ideje pokazuje kao problematično. Radi se o ključnoj intenciji Potterove bioetike, a to je prevladavanje jaza između prirodnih i duhovnih znanosti, te još važnije, prevladavanje jaza između pitanja ljudskoga zdravlja i pitanja okoliša ili prirode, odnosno između biomedicinskih i ekoloških problema. Potter, sažet i izravan kao i uvijek, kaže:

»Sudbina svijeta počiva na integraciji, očuvanju i širenju znanja koje posjeduje relativno mali broj ljudi koji su tek počeli shvaćati kako je neprimjerena njihova snaga i kako je enormna njihova zadaća.«⁵²

No, *mehaničkom razdvajanju* ovih pitanja i problema, koje obilježava kako medicinu tako i prirodne znanosti, Potter se u konačnici suprotstavlja jednim *mehaničkim spajanjem* – primjerice, vlastitog koncepta »osobnog zdravlja« i Leopoldove »etike zemlje« – bez dostatnog promišljanja i aplikacije *integrativnih faktora*.

Moglo bi se čak reći da Potter ne uzima ozbiljno problem interdisciplinarnosti i metodologijska pitanja koja se nameću kada se okupljanje različitih disciplina, znanosti, pristupa itd. jednom postavi kao imperativ (ili barem kao preporuka). U čemu se sastoji ovaj problem sažeto izriče Daniel Callahan:

»Interdisciplinarnom području ne služi nužno čvrsta, uska metodologija. Njegova je svrha da bude otvoreno za različite perspektive i različite metodologije u različitim disciplinama. Znači li to onda da iako dijelovi mogu biti rigozni – filozofijski dijelovi, uzeti sami za sebe, ili pravni dijelovi – područje u cjelini može biti osuđeno na rastuću neodređenost, u cjelini nikada tako strogo kao što su njegovi dijelovi? Povremeno je području (bioetici, op. H.J.) upućivana ovakva optužba, pa stručnjacima nije bilo lako da pronađu ispravan balans širine, kompleksnosti i analitičke strogosti.«⁵³

Istina, ni Callahan nema čvrstog i definitivnog odgovora na pitanje o bioetičkoj metodologiji, pa skromno zaključuje da bioetika kao novo područje »nastoji bolje definirati sebe i rafinirati svoje metode«, ali Callahan, za razliku od Pottera, barem locira i artikulira problem.

Kratkog, jednostavnog i definitivnog odgovora na pitanje o bioetičkoj metodologiji (ili metodologiji bioetike) možda i nema. Ali, barem u perspek-

⁵¹ Usp. P. J. Whitehouse, »The Rebirth of Bioethics«, str. 27.

⁵² V. R. Potter, *Bioethics: Bridge to the Future*, str. 2.

⁵³ D. Callahan, »Bioethics«, u: W. T. Reich (ur.), *Encyclopedia of Bioethics*, str. 250.

tivi integrativne bioetike, sasvim je jasno gdje ga treba tražiti. Naime, bioetici je primjerena jedino metodologija koja će garantirati uspjeh konceptima interdisciplinarnosti, pluriperspektivnosti i integrativnosti. To svakako nije metodologija neke »egzaktne« znanosti, pa čak niti bilo koje druge posebne znanosti. Bioetici je primjerena jedino *integrativna metodologija*, čije bi razvijanje, prema mišljenju Ante Čovića, moglo »uspostaviti novu paradigmu – treće znanosti«,⁵⁴ za razliku od prve (starinske) znanosti, s integralističkom metodologijom, i druge (novovjekovne) znanosti, s redukcionističkom metodologijom.⁵⁵ U svakom slučaju, u čitavom rasponu rasprave o metodologiji – od uspostave i razvijanja interdisciplinarnog dijaloga o pojedinim etičkim pitanjima do iznalaženja epohalne orijentacije čovječanstva u perspektivi filozofije povijesti – uloga filozofije bit će nezaobilazna.

Već i u prethodno iznesenom, a osobito u ovome što ću iznijeti kao *treći* načelni prigovor Potterovoj bioetici, postaje jasno da je osnovni problem Potterove bioetike nepostojanje čvršće podloge i preciznijeg aparata, koji, smatram, ne mogu biti osigurani bez pomoći filozofije. Jedino se, naime, uz pomoć filozofije može prirediti pojmovni aparat za bioetičku raspravu i jedino filozofija može pružiti konceptualnu podlogu i okvir za tu raspravu, odnosno konceptualizirati i realizirati transdisciplinarnost, pluriperspektivnost i integrativnost, uključujući također rješavanje načelnih i pojedinačnih problema kulturnog i etičkog relativizma.

Doduše, filozofija u Potterovim bioetičkim razmatranjima nije ostala nespomenuta. Štoviše, u knjizi *Globalna bioetika* Potter se pozabavio i načelnim etičkim pitanjima i pitanjem ograničenjâ filozofije, dakle i kritikom filozofije,⁵⁶ ali s jedne strane, kritička razmatranja filozofije bazirana su prije svega na sekundarnoj literaturi, a s druge strane, odnose se zapravo samo na anglo-američku filozofiju, onu pragmatističke i utilitarističke provenijencije, iako su formulirana kao kritika filozofije uopće, iz čega se može zaključiti da je euro-kontinentalna filozofijska tradicija Potteru bila posve nepoznata.

Dakako, Potter je kao prakticirajući znanstvenik i liječnik napravio i više nego značajan iskorak iz svoga matičnog disciplinarnog područja, pa bi, s obzirom na to, vjerojatno bilo pretjerano zahtijevati od njega da zadovolji i veliki filozofijsko-bioetički apetit, tim više što je bio vođen namjerama, vizijama i ciljevima, čija je vrijednost neupitna. Ali to ipak nije razlog da se ne ukaže na taj nedostatak Potterove koncepcije, osobito zato što on često ne dolazi do

⁵⁴ A. Čović, »Znanje i moralnost«, str. 65.

⁵⁵ Usp. *ibid.*, str. 37–54. – Po Čoviću, »pridjev *integralistički* se odnosi na ono što izražava, odslikava određenu cjelovitost ili iz nje proizlazi, dok inačica *integrativan* označava ono što stvara, održava ili pospješuje neku cjelovitost« (*ibid.*, str. 38).

⁵⁶ Usp. npr. V. R. Potter, *Global Bioethics*, str. 80–84.

očiglednih filozofijskih pitanja, a ako se i probije do njih, onda ih ili olako preskače ili promašuje odgovor.

S druge strane, u integrativnoj bioetici, filozofija i filozofska etika – u prvome redu zbog svojih inherentnih integrativnih značajki – imaju naglašenu ulogu, što nije u suprotnosti s metodološkim načelom transdisciplinarnosti i pluriperspektivnosti.

U tome se integrativna bioetika razlikuje ne samo od Potterove, nego i od mnogih drugih bioetičkih koncepcija. Pritom ovo prožimanje bioetike i filozofije, ovo *pofilozofljenje bioetike* ni u kojem slučaju ne znači prisvajanje bioetike od strane filozofije, tretiranje bioetike kao sub-subdiscipline filozofske etike, od kojega nema nikakve koristi niti filozofija niti bioetika. Intencija pofilozofljenja bioetike u načelu je drugačija od intencije tzv. primijenjene ili praktične etike, koja nastaje i primarno se razvija u horizontu anglo-američke filozofije.

Stoga *pofilozofljenje bioetike* ujedno znači i *europiziranje bioetike*,⁵⁷ što opet nije u suprotnosti s načelom interkulturalnosti i općenito pluriperspektivnosti. *Europeiziranje bioetike* znači aktiviranje potencijala euro-kontinentalne etičke, odnosno filozofske misli u bioetičkim okvirima, kako bi bioetika mogla udovoljiti svojoj izvornoj intenciji koja ne može biti ozbiljena isključivo pomoću onog pristupa koji počiva na problemsko-tematski reduciranom (biomedicinska ili medicinska etika, klinička bioetika) ili disciplinarno-metodologijski reduciranom (praktična ili primijenjena etika) shvaćanju bioetike.

Proces pofilozofljenja bioetike podrazumijeva i nastojanje koje bi se moglo nazvati *bioeticizacijom filozofije*, što znači bioetičko čitanje pojedinih važnih autora i djela euro-kontinentalne filozofske tradicije u cilju pronalaženja uporištâ za uspostavljanje i razvijanje dijaloga između bioetike i filozofije, te poticajâ za njihovo zajedničko promišljanje bioetičkih problema. U tom smislu, čini mi se da bi, primjerice, aktualiziranje i reinterpretacija Aristotelove trijade znanjâ i znanosti mogli biti od velike koristi u raspravama o načelnim, metodologijskim pitanjima bioetike. Budući da se u Aristotelovoj sistematici ne radi samo o suptilnom diferenciranju problemâ, pristupâ i područjâ nego i o uočavanju te razvijanju imanentnih kohezivnih elemenata, ova bi integrativna trijada, ako ništa drugo, mogla biti jedan od poticaja u potrazi za modelima bioetičke pluriperspektivnosti i integrativnosti. Osim toga, pojedini autori i njihova djela, koji se na prvi pogled čine vrlo udaljenima od predmetnog područja bioetike, primjerenim bi pristupom mogli postati inspirativni sugovornici bioetičarima. Sjajan primjer za to predstavlja bioetičko čitanje Kanta kakvo

⁵⁷ Za ovaj programatski pojam valja također zahvaliti Anti Čoviću.

je ponudio Thomas Sören Hoffmann u članku »O Kantovoj aktualnosti za bioetiku«,⁵⁸ a vrlo zanimljivima smatram i radove Michaela E. Zimmermanna, posvećene uspostavljanju veza između dubinske ekologije i Heideggerove filozofije, koji su – iako ne pod imenom bioetike – svakako relevantni za ono što sam ovdje nazvao bioeticizacijom filozofije.⁵⁹

No, da se vratimo Potteru, njegova se globalna bioetika pokazuje manjkavom ponajprije iz perspektive filozofije, odnosno jedne *filozofijski osviještene bioetike*. U tom smislu, moglo bi ju se pokušati korigirati, odnosno dopuniti uz pomoć neke druge razvijene i zaokružene, ali filozofijski artikulirane bioetičke koncepcije. Jedan takav »operativni zahvat« mogao bi se izvršiti, primjerice, uz pomoć Hansa Jonasa, čija je etika odgovornosti (a jednim dijelom i njegova »filozofijska biologija«) u nekim aspektima kompatibilna s Potterovom globalnom bioetikom.⁶⁰ Navest ćemo, u smislu naznake, samo nekoliko dodirnih točaka: isticanje potrebe za prevladavanjem jaza između prirodnih i duhovnih znanosti (Jonasova »filozofijska biologija« i Potterova »mostovna bioetika«); program jedne »nove etike« (Jonasova etika odgovornosti kao etika budućnosti i makroetika za tehnološku civilizaciju, Potterova budućnosno orijentirana globalna bioetika); Jonasov kategorički imperativ preživljavanja čovječanstva i života na Planeti i Potterov imperativ dugoročnog (»prihvatljivog«) preživljavanja čovječanstva; usmjeravanje nove (bio)etičke koncepcije prema području političke prakse kod obojice, itd.

Ali ipak, budući da se kod Pottera u ovom aspektu radi, takorekuć, o »sistemske grešci«, svaki pokušaj takovrsne korekture i rekonstrukcije bio bi suviše opsežan, a na koncu bi nužno rezultirao nečim što više ne bi bila Potterova globalna bioetika.

Budući da je nastanak i razvoj Potterove bioetike najuže povezan s nastankom i razvojem bioetike općenito, su-mišljenje integrativne bioetike i globalne bioetike je i opravdano i poželjno, osobito u fazi u kojoj se bioetika nalazi danas. Kao što kaže već spomenuti Peter J. Whitehouse, oživljavanje izvornih bioetičkih koncepcija moglo bi prevenirati »demenciju bioetike«,

⁵⁸ Usp. Thomas Sören Hoffmann, »Zur Aktualität Kants für die Bioethik«, *Synthesis philosophica*, 39 (1/2005), str. 121–140. – Usp. također već spomenuto bioetičko čitanje Kantove etike kod Heike Baranzke (fusnota 22 moga teksta).

⁵⁹ Usp., među ostalim, Michael E. Zimmerman, »Toward a Heideggerian Ethos for Radical Environmentalism«, *Environmental Ethics*, god. 5, br. 2 (1983), str. 99–131; »Rethinking the Heidegger–Deep Ecology Relationship«, *Environmental Ethics*, god. 15, br. 3 (1993), str. 195–224; »Heidegger and Deep Ecology«, u: *Encyclopedia of Phenomenology*, ur. Lester Embree i dr., Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1997., str. 137–141.

⁶⁰ Jedan takav »operativni zahvat« izvršio sam u svom (neobjavljenom) referatu »Global Bioethics of the Future. The Possibility of a New Ethics on the Scent of Jonas' Ethics of the Future and Potter's Global Bioethics« (simpozij »Bioetika i znanost u novoj epohi«, u okviru 10. Dana Frane Petrića, Mali Lošinj, 24.-26. rujna 2001.).

koja je obilježena »selektivnom amnezijom« vezanom uz prošlost i neobaziranjem na pitanja koja su važna za preživljavanje Planete. U podlozi ove demencije, prema Whitehouseu, leži »sindrom neučinkovite nepovezanosti«, tj. »sindrom rascjepkanih ciljeva i vrijednosti«. ⁶¹

Slažući se u načelu s ovom Whitehouseovom tvrdnjom, iz perspektive integrativne bioetike Potterovoj globalnoj bioetici treba priznati neporecive zasluge, ali joj uputiti i ozbiljne kritičke primjedbe, koje sam ovdje nastojao ocrtati. Na temelju toga, može se reći da je ideja jedne integrativne bioetike, po svojim općim polazištima i općim ciljevima, *kompatibilna*, ali ne i *istovjetna* s Potterovom idejom globalne bioetike. To znači da integrativna bioetika nije naprosto novo utjelovljenje globalne bioetike ili novi stupanj u razvoju globalne bioetike Potterova kova. No, ipak, Potterova globalna bioetika integrativnoj bioetici može predstavljati i *uporište* i *poticaj*, odnosno *jedno* od uporišta i *jedan* od poticaja.

⁶¹ Usp. P. J. Whitehouse, »The Rebirth of Bioethics«, str. 30.